

معرفی کتاب

«جامعه‌ای ایران در مقاله‌های علمی - پژوهشی علوم اجتماعی»

احمد بخارایی،* کریم علی‌کریمی**

مقدمه

فاصله بین سازمان‌های اجرایی و نظام دانشگاهی کشور در چند سال اخیر، محل بحث فراوان بوده است. تفکر نظری دانشگاهی و کاربرد آن در حوزه عمل نهادهای اجرایی کشور دو روی یک سکه هستند که در کنار هم معنا می‌یابند و موجب رشد و شکوفایی کشور می‌شوند. در سال‌های اخیر، شاهد این گلایه نظام دانشگاهی از نظام اجرایی کشور بوده‌ایم که نظام اجرایی کمتر به توصیه‌ها و یافته‌های علمی در عمل اهمیت می‌دهد و از طرف دیگر نظام اجرایی کشور، نظام دانشگاهی را متهم به کناره‌گیری، به‌روزنبودن و دانش بیگانه با واقعیت‌های اجتماعی کشور می‌کند و در نهایت، این عوامل سبب ایجاد شکاف بین حوزه نظری و عملی کشور شده است. شورای اجتماعی کشور وظیفه جدیدی در جایگاه حلقه واسط نظریه و عمل بین دانشگاه‌ها و سیاست‌گذاران اجتماعی برای خود تعریف کرده است تا از این رهگذر، موضوعات، مسائل و دغدغه‌های بخش سیاست‌گذاری و اجرایی کشور به نظام دانشگاهی انتقال یابد و نظام علمی خود را برای چاره‌جویی آن آماده کند. دغدغه‌های حوزه اجرایی کشور فرصت اندکی برای مطالعه آثار پژوهشی دانشگاهیان در اختیار مدیران قرار داده و به همین منظور، شورای اجتماعی کشور اقدام به سفارش کتابی جهت تهیه چکیده یافته‌های پژوهشی برای مدیران اجرایی کشور کرد که قصد این مقاله، بررسی، نقد و بیان کاستی‌ها و نارسایی‌های آن است تا شاهد رونق و شکوفایی تولیدات علمی کشور باشیم.

bokharai_ah@yahoo.com

* استادیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه پیام‌نور

k_alikarami@pnu.ac.ir

** مربی گروه علوم اجتماعی دانشگاه پیام‌نور تهران

تاریخ دریافت: ۹۲/۶/۱۹ تاریخ پذیرش: ۹۴/۱۱/۱۳

مسائل اجتماعی ایران، سال ششم، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۴، صص ۲۱۹ - ۲۲۹

معرفی کتاب

کتاب *جامعه ایران در مقاله‌های علمی پژوهشی علوم اجتماعی*، چکیده مقاله‌های منتخب مجله‌های علوم اجتماعی ایران درباره موضوعات و مسائل اجتماعی کشور، به سفارش شورای اجتماعی کشور و به همت رضا امیدوی، با نظارت غلامرضا غفاری و محمدرضا جوادی یگانه و با همکاری خیام عزیزی‌مهر، صدیقه یعقوبی فاز و امیرحسین غلامزاده گردآوری و در تابستان ۱۳۹۳ منتشر شده است. نزدیک کردن حوزه نظر و عمل به یکدیگر از اهداف این اثر بوده است تا با استفاده از آن، مدیران ستادی با کمترین زمان برای شناسایی و درک مسائل کشور اقدام کنند. بر این اساس، مفاهیم «نظم و اختلال» راهنمای انتخاب و خلاصه‌سازی مقالات بوده‌اند.

این کتاب با استفاده از رویکرد نظام کنش پارسونز (AGIL) در چهار فصل و ۳۷۸ صفحه تنظیم شده است که به شکل مختصر، مفاهیم کلیدی موجود در فهرست مطالب آن در پی می‌آید.

فصل اول (نظم)

دریچه جمعیتی ایران، اعتماد اجتماعی، دگردوستی، نشاط اجتماعی، مشارکت سیاسی زنان، سبک پوشش و حجاب.

فصل دوم (اختلال هنجاری)

قانون‌گریزی، بی‌انضباطی، احساس امنیت اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی و نهادهای نظم و قانون، رضایت از زندگی، رضایت اجتماعی، تعهد اجتماعی، هویت، مسائل قومی، سبک زندگی، موقعیت زنان، نگرش جنسیتی، برابری جنسیتی، تغییرات خانواده و کاهش باروری، تعارض نفع فردی و نفع جمعی، تغییر ارزش‌های جوانان، ارتکاب جرم، اعتیاد و مواد مخدر.

فصل سوم (اختلال رابطه‌ای)

اعتیاد به مواد مخدر، فرایند تغییر نسلی، فرهنگ گذار، شکاف نسلی، آشفتنگی اجتماعی، گرایش به فرزندآوری، فرهنگ بدن، گرایش به فرهنگ غربی، کودک‌آزاری، کودکان کار، هم‌خانگی، روابط جنسی پیش از ازدواج، اعتماد به همسر، خیانت زناشویی، کجروی جنسی، روابط نامشروع جنسی، تجاوز به محارم، فرار دختران، افزایش سن ازدواج دختران، گرایش به طلاق، خشونت خانگی، خودکشی، نزاع جمعی، انزوای اجتماعی، بی‌سازمانی اجتماعی، تغییرات اجتماعی - فرهنگی و جرم.

فصل چهارم (اختلال توزیعی)

کودکان کار، کودکان خیابانی، فقر و کودک‌آزاری، روسپی‌گری، محرومیت اجتماعی، فقر، ساختار قدرت، محرومیت و شهروندی، نابرابری اجتماعی، فقر و سلامت، فقر مسکن، بی‌خانمانی، تمایز اجتماعی، مصرف‌گرایی، مسائل و مشکلات جوانان، اشتغال زنان، توسعه و جرم زنان، مشاغل

غیررسمی، احساس اجحاف، نابرابری فراغت، علل اجتماعی قاچاق سوخت، دین‌داری، مصرف کالاهای فرهنگی، اوقات فراغت، توسعه ناموزون آموزش عالی، تنبلی اجتماعی.

مبنای نقد تحلیلی کتاب

نقد کتاب در سه بخش انجام می‌شود: ابتدا روش و مبادی انتخاب و گزینش مقالات (مدعا) مطرح می‌شود که از مقدمه و پیش‌گفتار کتاب استخراج شده است؛ در بخش دوم، وضع موجود اثر با مدعاهای اولیه گردآورندگان مقایسه و نقد می‌شود؛ و نهایتاً در بخش سوم به ارائه پیشنهادهایی جهت بهبود آثار آتی و توجه خوانندگان به نکات موجود در این اثر پرداخته می‌شود. قبل از پرداختن به نقد کتاب، جوانب مثبت و ارزنده آن را ذکر می‌کنیم.

جوانب مثبت کتاب

بدون شک در پی نقد این اثر، جوانب مثبت و ارزنده آن از دیده‌ها پنهان نمی‌ماند. اولین جنبه مثبت این اثر آن است که تهیه خلاصه یافته‌های پژوهشی صرفه‌جویی مناسبی در وقت و هزینه برای خواننده به‌همراه خواهد داشت، مخصوصاً زمانی برای مسئولان اداری کشور که فرصت مطالعه کمتری دارند؛ دوم، باتوجه به مسائل امنیتی و روابط بین‌المللی ایران با جهان پیرامون و همچنین مسائل داخلی از جمله تنوع قومی، مذهبی، شکاف توسعه‌ای، نسلی و غیره، تفوق نظام جامعه‌شناسانه «نظم» در این اثر به‌خوبی هویداست و نگاه گردآورندگان در جهت انتخاب مفاهیمی است که به وحدت و یکپارچگی کشور منجر می‌شود. استفاده از رویکرد روش‌شناختی AGIL پارسونز در تحلیل مجدد مقالات پژوهشی، خلاقیت جالب توجه گردآورندگان در این زمینه بوده است؛ سوم، بازخوانی یافته‌های پژوهشی در قالب نظریه‌ای اجتماعی برای تشریح و تبیین مسائل اجتماعی در ایران ارزشمند و قابل تحسین است؛ چهارم، انقطاع شناختی مدیران که فرصت اندکی برای پیگیری و مطالعه آثار پژوهشی دارند و این موضوع گاه به اخذ تصمیمات نادرست منجر شده است و امید است با این‌گونه آثار خلاصه‌شناختی از بین رود؛ پنجم، نگاه کلان‌نگر گردآورندگان جهت پوشش مسائل اجتماعی کل کشور و نه صرفاً نگاه مرکزگرایانه و از بالا به پایین سبب می‌شود که سیاست‌گذاران مرکزی درک مناسبی از وضعیت اجتماعی کل کشور داشته باشند؛ ششم، توجه به دگرگونی‌های ساختاری و تغییرات ارزشی و نگرشی شهروندان در طول بیست سال اخیر از جمله نکات ارزشمند این اثر است که به شکلی ضمنی در درون آن جریان دارد. بدون درک دگرگونی‌های ارزشی و ساختاری، نظام سیاست‌گذاری کشور توان اخذ رویکردی مناسب را نخواهد داشت و نهایتاً بازخوانی یافته‌های پژوهشی در نوع خود ارزشمند است و چراغ راهنمای عمل و پژوهش خواهد بود. البته ذکر این چند مورد خاص به معنای فقدان جوانب مثبت دیگر نیست. اینک، به نقد کتاب می‌پردازیم.

مدعاهای نویسندگان

سید مرتضی میرباقری دبیر شورای اجتماعی کشور، اهداف کار و چگونگی انجام آن را بدین شکل بیان کرده است: «شورای اجتماعی کشور در راستای تحقق توسعه اجتماعی، تدوین گزارش وضعیت اجتماعی کشور را مد نظر قرار داده است. ذیل طرح گزارش وضعیت اجتماعی کشور، مقرر شد گزارشی نیز از تحلیل صاحب‌نظران این حوزه از موضوعات و مسائل اجتماعی بر مبنای مقاله‌های تولیدشده در حوزه دانشگاهی و پژوهشی کشور تدوین شود؛ از این رو، به منظور همسوس کردن حوزه اجرایی با حوزه نظری و دانشگاهی و ایجاد فضای مفهومی مشترک در میان مدیران اجرایی و جلب توجه آنها به حوزه اجتماعی، ارائه تصویری از وضعیت اجتماعی ایران بر اساس یافته‌های علمی محققان این حوزه نیز در دستور کار قرار گرفت (امیدی، ۱۳۹۳: ۱۳)». علاوه بر ایشان، آقایان غلامرضا غفاری و محمدرضا جوادی یگانه در قسمت مقدمه، رئوس کلی کتاب و چگونگی انتخاب و چینش مقالات را بدین شرح توصیف کرده‌اند:

«در این طرح، صرفاً مقاله‌های منتشرشده در نشریه‌های دارای درجه علمی پژوهشی بررسی شده‌اند. مقالات در بازه زمانی بیست ساله (۱۳۷۰-۱۳۹۰) و با مراجعه به سه پایگاه علمی Sid.ir; Noormagz.com; Ensani.ir انتخاب شده‌اند. ۳۹ نشریه علمی پژوهشی حوزه علوم اجتماعی و ۵۱۳ شماره که حاوی ۳۸۷۹ مقاله بودند، در چند مرحله گزینش شده‌اند. فرایند گزینش بدین شرح بوده است:

مرحله اول: مقاله‌های ترجمه‌شده‌ای که مربوط به مسائل اجتماعی ایران نبودند، مقاله‌هایی که صرفاً بر بحث‌های روش‌شناسی متمرکز بودند و همچنین مقاله‌هایی که صرفاً به بحث‌های نظری پرداخته‌اند حذف شدند.

مرحله دوم: «مقاله‌های مربوط به قبل از سال ۱۳۷۵ و مقاله‌هایی که داده‌های آنها مربوط به سال‌های قبل از ۱۳۸۰ است کنار گذاشته شدند (امیدی، ۱۳۹۳: ۱۷)». البته با توجه به مدعای نویسندگان، بازه زمانی ۱۳۷۰ تا ۱۳۹۰ در نظر بوده و این جمله نقض آن است و عملاً بازه زمانی ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۰ در کانون توجه بوده است.

مرحله سوم: مقاله‌های واجد این معیارها نیز از دستور خارج شدند: مقاله‌هایی که موضوع آنها صرفاً با مسائل تخصصی و داخلی دستگاه‌های اجرایی مرتبط است؛ مقاله‌هایی که مطالب آنها در مقیاس فراملی و بدون ارتباط با مسائل جامعه ایران است؛ مقاله‌هایی که میدان و جامعه تحت مطالعه آنها در مقیاس کوچک‌تر از مرکز استان بوده است. در نهایت، ۱۲۷ مقاله مرتبط با مأموریت‌های شورای اجتماعی کشور به تفکیک در چهار حوزه نظم، اختلال هنجاری، اختلال رابطه‌ای و اختلال توزیعی انتخاب و در قالبی مشخص چکیده‌نویسی شده است» (همان: ۱۷).

نقد مدعاها

در ادامه، مدعاهای گردآوردندگان به دو شکل صوری و محتوایی بررسی و نقد خواهد شد.

۱. نقد صوری

در این قسمت، تطابق ظاهری و ساختاری کتاب را با مدعاهای اولیه گردآوردندگان بررسی می‌کنیم.

۱.۱. مدعای سال

براساس ادعای گردآوردندگان، بازه زمانی مورد نظر ۱۳۷۰ تا ۱۳۹۰ بوده و گزینش مقالات با توجه به شروط گردآوردندگان مربوط به ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۰ بوده است؛ این درحالی است که ۱۱ مقاله از ۱۲۷ مقاله مذکور متعلق به سال ۱۳۹۱ است. بیشترین مقالات گردآوری شده به ترتیب مربوط به سال‌های ۱۳۸۸ (۲۱ مورد)، ۱۳۸۹ (۱۷ مورد)، ۱۳۹۰ (۱۶ مورد) و ۱۳۸۴ (۱۳ مورد) است. سال ۱۳۷۹ و ۱۳۸۰ هرکدام با یک مورد، کمترین فراوانی را دارند. بنابراین حدود ۸۰ درصد مقالات در فاصله زمانی ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۱ است.

۲.۱. جامعه آماری کوچک‌تر از مرکز استان

براساس ادعای گردآوردندگان، مقالاتی که جامعه آماری‌شان آن کوچک‌تر از مرکز استان بوده است، حذف شده‌اند؛ این درحالی است که این موارد در نقض این مدعا مشاهده می‌شوند: جامعه آماری شهرهای سبزوار صفحه ۲۴، عسلویه ص ۱۲۶، بابل ص ۲۱۷، روانسر ص ۲۴۳، لردگان ص ۲۵۸، ری ص ۳۰۲ و مهاباد ص ۳۴۹. بسیاری از تحقیقات نیز اگرچه با نام یک شهر عنوان شده است، جامعه آماری‌شان به مراتب کمتر از شهر است و در برخی موارد یافته‌ها را به کل جمعیت تعمیم داده‌اند. برخی از این موارد به شرح زیر است:

جامعه آماری دانشجویان دانشگاه مشهد ص ۳۳، دانشجویان دختر دانشگاه شیراز ص ۳۸، کارمندان شاغل در ساختمان‌های اصلی وزارت‌خانه‌های تهران ص ۴۶ و داده‌های همان تحقیق در مقاله ص ۵۱، دانش‌آموزان و دانشجویان خرم‌آباد و لرستان که به کل لرستان تعمیم یافته‌اند ص ۶۷، دانشجویان بلوچ دانشگاه زاهدان ص ۸۱، دختران دبیرستان منطقه ۵ تهران ص ۹۳، دانشجویان دختر دانشگاه تهران ص ۱۰۲، دانش‌آموزان ناحیه ۱ شیراز ص ۱۹۰، زنان منطقه ۳ تهران ص ۲۱۲، دانشجویان دانشگاه رازی کرمانشاه ص ۲۵۲، کارمندان زن سازمان بیمه خدمات درمانی ص ۳۳۶ و دست‌فروشان پل سیدخندان تهران ص ۳۴۱. آیا حجم نمونه بخش کوچکی از مرکز استان می‌تواند معرف ویژگی‌های کلی شهر مورد نظر باشد؟ به نظر می‌رسد نویسندگان صرفاً به وجود نام مرکز استان صرف‌نظر از ویژگی‌های جامعه آماری آن توجه کرده‌اند. البته بهتر بود نویسندگان کتاب یافته‌های خود را مشروط به این شرط نمی‌کردند.

در نگاه کلی، می‌توان توزیع فراوانی جوامع آماری مقالات گردآوری شده را طبق جدول ۱ طبقه‌بندی کرد.

مسائل اجتماعی ایران، سال ششم، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۴

جدول ۱. توزیع پراکندگی مقالات براساس جامعه آماری تحقیق

جامعه آماری مقالات	فراوانی مطلق	فراوانی نسبی
نگاه کلان (ملی، فراتحلیل، چند استانی و ...)	۴۱	۳۲/۲۸
شهر تهران	۴۱	۳۲/۲۸
شهرهای کوچک	۷	۵/۵۲
بقیه (مراکز استانی و استان)	۳۸	۲۹/۹۲
جمع	۱۲۷	۱۰۰

۳.۱. انتخاب نشریات: یکی از موارد مهم دیگر، چینش نشریات مورد استفاده برای استخراج مقالات است. جدول ۲ نمای کلی نشریات را به ترتیب نشان می‌دهد.

جدول ۲. توزیع پراکندگی نشریات مورد استفاده

نشریات	تعداد مقالات	فراوانی نسبی	فراوانی تجمعی
فصلنامه رفاه اجتماعی	۴۰	۳۱/۵	۳۱/۵
مجله جامعه‌شناسی ایران	۱۴	۱۱	۴۲/۵
فصلنامه انتظام اجتماعی	۹	۷/۱	۴۹/۶
فصلنامه مسائل اجتماعی ایران	۷	۵/۵	۵۵/۱
جامعه‌شناسی کاربردی	۷	۵/۵	۶۰/۶
مطالعات اجتماعی ایران	۷	۵/۵	۶۶/۱
مطالعات امنیت اجتماعی	۵	۳/۹	۷۰
جامعه‌شناسی زنان	۴	۳/۱۵	۷۳/۱۵
پژوهش جوانان، فرهنگ و جامعه	۴	۳/۱۵	۷۶/۳
تحقیقات فرهنگی	۴	۳/۱۵	۷۹/۴۵
جامعه‌پژوهشی فرهنگی	۴	۳/۱۵	۸۲/۶
فصلنامه علوم اجتماعی	۳	۲/۳۶	۸۴/۹۶
زن و جامعه	۳	۲/۳۶	۸۷/۳۲
پژوهش نامه علوم اجتماعی	۳	۲/۳۶	۸۹/۶۸
برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی	۲	۱/۵۷	۹۱/۲۵
مطالعات زنان	۲	۱/۵۷	۹۲/۸۲
نامه علوم اجتماعی	۲	۱/۵۷	۹۴/۳۹
نامه انسان‌شناسی	۲	۱/۵۷	۹۵/۹۶
سایر (هرکدام یک مورد)	۵	۳/۹۴	۱۰۰
جمع کل	۱۲۷	۱۰۰	

همچنان‌که ملاحظه می‌شود، سه نشریه نخست حدود ۵۰ درصد مقالات کتاب و ۲۳ نشریه دیگر روی هم ۵۰ درصد بقیه را پوشش داده‌اند. هرچند مقالات پژوهشی برخی نشریات نسبت به مقالات نظری و روش‌شناختی بیشتر است، گردآورندگان می‌توانستند چولگی مقالات را کنترل کنند. آیا این سه نشریه می‌توانند ۵۰ درصد مسائل کشور را پوشش دهند؟ سیاست‌های نگارشی این نشریات چگونه است؟ آیا نمایه‌شدن و سهولت دسترسی نویسندگان به مقالات این نشریات عامل استفاده بیشتر آنان نبوده است؟ آیا گردآورندگان نمی‌توانستند به نسخه‌های کاغذی مراجعه کنند؟ گردآورندگان مقالات در خصوص علت این تراکم توضیحی نداده‌اند.

براساس ادعای گردآورندگان، مقالاتی که داده‌های آنها مربوط به قبل از سال ۱۳۸۰ بوده است از مجموعه کنار گذاشته شده‌اند، ولی در عمل شاهد چندین مورد نقض ادعا هستیم:

• «شکاف نسلی موجود در ایران و اثر تحصیلات بر آن»، داده‌های مربوط به سال ۱۳۷۴؛

• «شکاف نسلی در خانواده ایرانی؛ دیدگاه‌ها و بینش‌ها»، داده‌های مربوط به سال‌های ۵۳-۱۳۵۱؛

• «کجروی جنسی، علل و زمینه‌های آن»، داده‌های مربوط به سال‌های ۱۳۷۱-۱۳۷۵؛

• بررسی رابطه توسعه اقتصادی و اجتماعی با جرم زنان در ایران، داده‌های ۱۳۶۰-۱۳۸۰.

۵.۱. توزیع فراوانی موضوعات

توزیع فراوانی تعداد مقالات در موضوعات مختلف به شکل معناداری متفاوت است؛ مثلاً در حوزه جمعیتی، فقط یک مقاله وجود دارد. این در حالی است که در خصوص احساس امنیت، قریب به ۵ مقاله گزارش شده است. در خصوص خشونت علیه زنان ۶ مقاله وجود دارد، ولی فقط یک مقاله در خصوص اوقات فراغت و مشارکت سیاسی وجود دارد. همچنین به برخی مفاهیم و مسائل اجتماعی بیش از حد توجه شده است؛ برای مثال: موضوع «اعتیاد» یکی از آن موارد است. شاید وفور مقالات مربوط به این حوزه سبب گزینش بیشتر آن شده باشد.

۶.۱. توزیع نمایه‌ها

در نمایه اعلام نشریات ۱۱۵ نشریه وجود دارد، در حالی که ۱۲۷ مقاله فهرست‌بندی شده‌اند. این ناهماهنگی به این دلیل است که برخی نشریات با آمار کمتری گزارش شده است؛ مثلاً در جامعه‌شناسی کاربردی ۷ مقاله موجود است ولی فقط ۳ مورد آن در نمایه آمده است.

۲. نقد محتوایی

در این قسمت محتوای کتاب که شامل مقالات منتشر شده است، نقد و بررسی می‌شود. باتوجه به این هدف که این اثر برای بهره‌برداری مدیران اجرایی کشور نوشته شده است، لزوم توجه و دقت در صحت و کفایت گزارش‌دهی اهمیت شایانی می‌یابد.

۲.۱. نقص مفاهیم

بسیاری از مفاهیم در حوزه مسائل اجتماعی ایران وجود دارند که می‌توانستند در این اثر جای بگیرند، ولی به‌هردلیل برخی از آنها حذف شده‌اند. با نگاهی اجمالی به بازه زمانی بیست‌ساله نشریات، خیلی از این مفاهیم را می‌توان یافت؛ از جمله جرایم سایبری، بی‌تفاوتی اجتماعی، مباحث زیست-محیطی، مباحث رسانه‌ای، مشارکت سیاسی و... با استناد به آثار انجمن جامعه‌شناسی ایران نیز می‌توان اعتباراً به شاخص‌هایی برای انتخاب مفاهیم دست یافت. بدین ترتیب، تعدادی از مسائل اجتماعی از مجموعه ۹ جلدی مقالات دومین همایش ملی آسیب‌های اجتماعی ایران (خرداد ۱۳۹۱) استخراج می‌شوند که در مسائل اجتماعی ایران مؤثر بوده‌اند و در این اثر به آنها اشاره نشده

است: روند تحصیلات زنان، سبک‌های فرزندپروری، جامعه‌پذیری، رسانه‌ها و رفتار انحرافی، سلامتی روانی-اجتماعی، فساد اداری، قبض فضای عمومی، حاشیه‌نشینی و آسیب‌های شهری، همسایگی و آپارتمان‌نشینی، تکدی‌گری، شبکه‌های اجتماعی مجازی، ضعف جامعه مدنی، نظام بیمه‌های درمان، تعقیب ایدایی، وندالیسم و آزاررسانی.

گردآورندگان این اثر متذکر شده‌اند که این کتاب آیینۀ تمام‌نمای مسائل اجتماعی کشور نیست، اما از آنجاکه مطالب آن در اختیار مدیران ستادی کشور و در رأس آن، شورای اجتماعی کشور قرار می‌گیرد، نقص پوششی آن می‌تواند جدی تلقی شود؛ زیرا بایست برای مدیران کم‌حوصله و با بضاعت علمی و وقت محدود، حداکثر مسائل اجتماعی کشور پوشش داده می‌شد. نکته دیگر آن است که آیا گردآورندگان کتاب نمی‌توانستند به مقالاتی غیر از رشته جامعه‌شناسی رجوع کنند؛ رشته‌هایی همچون روان‌شناسی، روان‌شناسی اجتماعی، روان‌پزشکی، مشاوره، مددکاری اجتماعی، جامعه‌شناسی ادبیات، حقوق، علم جزا، انسان‌شناسی، جغرافیا... که به تحقیق درک متفاوت و تکمیل‌کننده‌ای از مسائل اجتماعی در اختیار خواننده قرار خواهند داد.

۲.۲. شیوۀ خلاصه‌سازی

یکی از موارد مهم در خلاصه‌سازی، رسایی و کفایت است. خلاصه‌ها باید محتوای مقالات را بدون فوت مطلب و اطناب ارائه دهند. در این خصوص برخی نکات گفتنی است:

- در بعضی مقالات، مسئله تحقیق به‌درستی مشخص نیست (مثلاً مقاله گرایش به حجاب، صفحه ۳۸) و نیز سؤال اصلی تحقیق، مبهم است و معلوم نیست از چه آمار و ارقامی برای بیان مسئله در شهر مورد نظر استفاده شده است.
- در برخی موارد مشاهده می‌شود که خلاصه‌سازی بیش‌از حد به مطلب آسیب رسانده و برخی نتایج نامفهوم شده‌اند. این مسئله درباره آمار و ارقام اهمیت بیشتری می‌یابد. برای فهم میانگین یک مقیاس، داشتن دامنه آن لازم است. مثلاً کنش دگردوستانه (صفحه ۲۹) برابر با ۱۲/۵ و انحراف معیار آن ۳/۵ است که دامنه آن مشخص نیست. موارد دیگری نیز از این دست وجود دارند (صفحات: ۵۵، ۶۴، ۲۵۱، ۲۵۵، ...).
- تقریباً در هیچ‌یک از مقالات گزارش رگرسیون ارائه نشده است و می‌دانیم که رگرسیون قدرت تبیین‌کنندگی بیشتری نسبت به آزمون‌های دومتغیره دارد.
- بین یافته‌های تحقیق و قسمت نتیجه‌گیری آن تفاوتی وجود ندارد و آنچه در قسمت یافته‌ها ذکر شده است مجدداً در قسمت نتیجه‌گیری در قالب جملات ساده‌تر بیان شده است. معمولاً در نتیجه‌گیری، محقق به تبیین نظری مسئله می‌پردازد و مطلبی فراتر از یافته‌های آماری بیان می‌کند.

- مقاله: «میزان، نوع و عوامل مؤثر بر قانون‌گریزی» صفحه ۴۶ و مقاله «شهر بی‌انضباط و محدودیت‌های ظهور شهروندی در ایران» صفحه ۵۱ هردو از یک جامعه آماری و یک تحقیق مشابه استخراج شده‌اند و حتی نویسنده آنها نیز مشابه است و صرفاً با عناوین مختلف چاپ شده‌اند. اگرچه بعضی تحقیقات قابلیت استخراج مقالات متعدد را دارند، در این مورد خاص ذکر یکی از آنان کفایت می‌کند.
- دو مقاله با عنوان نشریه انگلیسی (Journal of Iranian Social Studies) عنوان شده‌اند که همان مجله مطالعات اجتماعی ایران است و اصل این مقالات به زبان فارسی است. ولی گردآورندگان آن را با نمایه انگلیسی متمایز کرده‌اند.
- اشتباه نگارشی و تاپی در بعضی موارد وجود دارد. ولی در بعضی از ارقام، این اشتباه به قیمت نقص مطلب تمام می‌شود؛ مثلاً در مقاله «نسبت هویت ملی با هویت قومی در میان اقوام ایرانی» (ص ۷۵)، گرایش به هویت ملی در میان اقوام، عددی برابر ۶/۳ ذکر شده است که با توجه به نمره این شاخص (دامنه ۱ تا ۵) به نظر می‌رسد که عدد ۳/۶ صحیح باشد.

۳.۲. مقاله‌های فاقد روش‌شناسی

روش‌شناسی از اجزای اصلی هر تحقیق است که چگونگی دستیابی به اطلاعات موثق را نشان می‌دهد و روایی تحقیق نیز وابسته به آن است. همچنین، در برخی موارد شیوه مقیاس‌سازی و عملیاتی کردن آن مشخص نیست. بسیاری از مقالات مذکور در این کتاب فاقد مبحث روش‌شناسی هستند که یا در نشریه ذکر آن نرفته است یا گردآورندگان ذکر نکرده‌اند؛ از جمله این موارد: «دریچه جمعیتی ایران، ص ۲۱»، «بررسی اعتماد اجتماعی با نگاهی نسلی به جامعه، ص ۲۷»، «جهانی‌شدن و بحران هویت قومی در ایران، ص ۷۷»، «بررسی انتقادی تشخیص‌ها و سیاست‌گذاری‌ها در مسائل خانواده و ازدواج، ص ۱۰۸»، «فرایند تغییر نسلی: بررسی فراتحلیل در ایران، ص ۱۵۹»، «فرهنگ گذار و الزمات آن برای روابط بین نسلی، ص ۱۶۲»، «نظریه آشفتگی و آشفتگی اجتماعی در ایران، ص ۱۸۰»، «بررسی روند آزار کودکان در ایران براساس برخی پایه‌های علت‌شناختی آن، ص ۲۰۱»، «بررسی دلایل و آثار افزایش سن ازدواج دختران روستایی در ایران، ص ۲۳۴»، «بررسی توصیفی خشونت خانگی علیه زنان شهر ارومیه، ص ۲۴۸»، «مطالعه روابط عوامل فرهنگی اجتماعی با نزاع‌های دسته‌جمعی، ص ۲۵۸» و «بررسی رابطه توسعه اقتصادی و اجتماعی با جرم زنان در ایران، ص ۳۳۸».

۳.۴. نقد محتوای مقالات

نقد کتاب از نقد محتوای مقالات آن جدا نیست. مواردی در نقد مقالات منتشره مشاهده می‌شود که عبارت‌اند از:

- نویسندگان در بعضی مقالات، بدون داشتن جمعیت آماری معرف، یافته‌ها را به شکلی نادرست تعمیم داده‌اند؛ برای نمونه در تحقیق «حجاب در بین دانشجویان دانشگاه شیراز» (صفحه ۳۹)، نویسندگان در قسمت نتیجه‌گیری یافته‌های تحقیق را به کل دانشجویان کشور تعمیم داده است.
- در مقاله «ارتباط فقر با قانون‌گریزی و شکل‌گیری آسیب‌های اجتماعی» در شهر تبریز، نویسنده مقاله نپرداختن به موقع افساط وام‌های بانکی را یکی از مؤلفه‌های شاخص قانون‌گریزی عنوان کرده و براساس این شاخص به برآورد میزان قانون‌گریزی در شهر تبریز اقدام کرده است. نویسنده برپایه این مقیاس بیان می‌کند که سطح قانون‌گریزی در طبقه پایین جامعه بیش از دیگر طبقات است. آیا چنین شاخص‌سازی به درک صحیحی از مسائل اجتماعی می‌رسد؟ آیا فرار از مالیات، مفاسد مالی و اختلاس‌های کلان که به مراتب برای کل کشور زیان‌بارتر و از نظر فراوانی بیشتر است، قانون‌گریزی طبقات بالا به حساب نمی‌آید؟

۳. موارد کلی

- مبحث «اعتیاد» هم در فصل دوم (اختلال هنجاری) و هم در فصل سوم (اختلال رابطه‌ای) گنجانده شده است. هرچند مرزبندی بسیاری از مفاهیم اجتماعی سخت و گاه ناممکن است، گردآورندگان دلیلی برای این تقسیم‌بندی ارائه نکرده‌اند.
- از بسیاری نشریات علمی پژوهشی مقاله‌ای استخراج نشده است. برای نمونه فصل‌نامه بررسی مسائل اجتماعی ایران، انتشارات دانشگاه تهران.

پیشنهادها

- برای تهیه کتابی شامل چکیده‌های مبسوط و مؤثر، بهتر آن است که در آغاز، فهرستی از مسائل اجتماعی کشور براساس منابع مختلف تهیه شود و سپس براساس این مفاهیم گویاترین مقالات انتخاب شوند نه اینکه مقالات موجود معیاری برای مسائل اجتماعی قلمداد شوند.
- در برخورد با مسائل اجتماعی ایران، بهتر آن است که کشور با توجه به سطوح توسعه‌یافتگی و ویژگی‌های فرهنگی - اجتماعی و اقتصادی به چند منطقه تقسیم و مقالات مرتبط با این مناطق جست‌وجو شود. بدین ترتیب، تعمیم یافته‌های مقالات به هر منطقه معقول و منطقی است.
- توزیع جغرافیایی جامعه آماری مقالات در نظر گرفته شود.
- توزیع فراوانی موضوعات مقالات به تناسب رعایت شود و پوشش مفهومی مناسبی داشته باشد.
- با توجه به دیدگاه‌های مختلف نشریات، توزیع پراکندگی نشریات به شکل متعادل رعایت شود.
- خلاصه‌ها با نهایت دقت تهیه و ابهام‌زدایی شوند. لازم است توجه ویژه‌ای به بیان مسئله، روش تحقیق و عملیاتی‌کردن متغیرها شود و اهداف اولیه تحقیق در نظر گرفته شود.

منابع

امیدی، رضا (۱۳۹۳) *جامعه ایران در مقاله‌های علمی پژوهشی علوم اجتماعی*، تهران: شورای اجتماعی کشور.

مجموعه مقالات دومین همایش ملی آسیب‌های اجتماعی در ایران در سال ۱۳۹۱ (۱۳۹۳)، تهران: انتشارات آگاه، شامل ۹ جلد در موضوعات:

- «آسیب‌های اجتماعی خانواده، نابسامانی، خشونت و طلاق»؛

- «آسیب‌های کودکان، نوجوانان و جوانان»؛

- «اعتیاد به مواد مخدر و خودکشی»؛

- «کجروی، بزه کاری و انحراف‌های اجتماعی»؛

- «بحران هویت و انومی»؛

- «جرم، جنایت و وندالیسم»؛

- «آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی، روابط همسایگی و آپارتمان نشینی»؛

- «مسائل و مشکلات اجتماعی»؛

- «آسیب‌های اجتماعی - اقتصادی».

گروه مؤلفان (۱۳۸۳) *بررسی مسائل اجتماعی ایران*، تهران: پیام نور.